

X.E. Sultanov

**TASVIRIY SAN'AT TEKNOLOGIYASI
VA NUSXA KO'CHIRISH**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

X.E. Sultanov

TASVIRIY SAN'AT TEKNOLOGIYASI VA
NUSXA KO'CHIRISH

(o'quv qo'llanma)

- 1029/31 -

5110800 - "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" ta'lim yo'nalishi
talabatlari uchun

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

TOSHKENT-2022
«History and page»

UO_K:378;73/76
КБК: 85.1

S-96

Sultanov X.E./ Tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish / O'quv qo'llanma. – Toshkent: «History and page», 2022. – 160 bet.

Tag'richlar:

B.B. Baymetov.

Chirchiq Davlat pedagogika universiteti "Tasviriy san'at" kafedrasi professori, p.f.n, O'zbekiston BA ijodkorlar uyushmasi a'zosi:

A. Sulaymonov.

Toshkent Arxitektura qurilish instituti "Rasm, rangtasvir va haykaltaroshlik" kafedrasi professori p.f.n:

O.B. Шагинин.

Rossiya Federatsiyasi Oliy kasb-hunar ta'limining faxriy xodimi, p.f.d., professor, Novosibirsk davlat pedagogika universiteti qoshidagi San'at instituti Tasviriy san'at kafedrasi mudiri, Rossiya Rassomlar ijodkorlar uyushmasi va Xalqaro rassomlar federatsiyasi a'zosi, Rossiya Tabiiy fanlar akademiyasining (REAN) muxbir a'zosi, Xalqaro Pedagogik fanlari akademiyasi akademigi (IAPF)

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2019 yil 4-oktabrdagi 892 – sonli buyrug'iga asosan 5110800-"Tasviriy san'at" va muhandislik grafikasi ta'lim yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma sifatida nashr etishga ruxsat berilgan. (qaydnomaga № 892/4-106)

ISBN 978-9943-9170-1-9

© Sultanov X.E., 2022
© «History and page», 2022

KIRISH

Jamiatimiz rivojlanishining chuqur ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar ro'y bergan hozirgi bosqichida talabalarga ta'lim-tarbiya berish sifatini oshirish yo'llari va vositalarini izlab topish zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo'llaridan biri bo'lib qolmoqda. Chunki, ta'lim, ilm-fan har qanday jamiyat, millat va davlatning kelajagini belgilab beradigan, uning taraqqiyotiga xizmat qiladigan muhim omil bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonda olib borilayotgan ta'lim islohoti bevosita uning demokratik, bozor munosabatlarga o'tish jarayoni bilan bog'lanib amalga oshirilmog'ida. Shu sababli yoshlarni yangicha ijtimoiy muhitga tayyorlash, davr ruhida tarbiyalash, ta'lim sohasini isloh qilish, tizimni tubdan takomillashtirish, xususan, tizimga rivojlangan xorijiy amaliyotlar tajribasini tatbiq etish g'oyasi kun tartibidagi dolzarb va ustivor vazifalardan biri sifatida davlatimiz rahbari tomonidan ta'kidlanib kelinmoqda. Shuning uchun ham Respublikamizda oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida dolzarb oliy ta'lim bilan qanrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yangi malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan ma'mon yirik va jamonon barkamol yosh kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustivor yo'nalishlaridan biri deb belgilab qo'yilgan.

Respublikamizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, birinchi navbatda, ta'lim mazmunini tubdan takomillashtirishni, o'quv mashg'ulotlarining sifatini zamonaviy talablar darajasida ko'rsatish, o'qitishning zamonaviy usullardan samarali foydalana olishni talab etmoqda.

Hozirgi kunda pedagogika oliy o'quv yurtlari "tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" mutaxassislik fanlari tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish fanlari mashg'ulotlarini o'qitishning nazariy metodik asoslarini ishlab chiqish va ilmiy jihatdan asoslangan zamonaviy yo'li, shakli, mazmuni, hamda metodlarini takomillashtirish eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Ular quyidagilardan iborat:

- tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish fanlari mashg'ulotlarini o'qitishning hozirgi holatini aniqlash va uning keyingi mo'ljallangan istiqbolli yo'llarini ishlab chiqish.

O'zbekiston va jahonning buyuk rassomlari ijodi, xalq ustalari, qadimiy haykaltaroshlik san'ati materiallari bo'yicha yoshlarga bilim va estetik tarbiya berish tasviriy san'at asarlarini o'qiy olishga o'rgatish, tasviriy san'at texnologiyasi fanini ilmiy usulbiy jihatdan tahlil etish.

Ushbu qo'llanma oliy o'quv yurtlari, tasviriy san'at va muhandislik grafikasi fakultetlarida ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish fanlari bo'yicha talabalarga nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar berishni maqsad qilib qo'yadi. Bu kitob talabalaridagi

moybo'yoq ishlashga bo'lgan qiziqishini oshirish, ishonch va dadillik bilan ishlashga rag'batlantirish uchun omil bo'ladi. Uni o'rganishni avvalo moybo'yoqning xususiyati, moyqalam, va boshqa kerakli asbob-uskunalarini bilishdan boshlanadi. Dastgohli rangtasvir asaridan nusxa ko'chirish orqali rangtasvir texnikasi va texnologiyasini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish tasviriy san'at yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarining ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishning asosi hisoblanadi. Asrlar davomida to'planib kelgan tajribaga asoslanib tasviriy san'at ashyolari, vositalari va materiallarning xususiyatlarini o'rganish, nafaqat rangtasvir ishlash bosqichlarini tushunib yetish, balki, sifatli rangtasvir asarlari yaratishga ham yordam beradi.

Bir necha asrlik an'analar va usta rassomlar tajribasiga tayanib talabalarga akvarel, tempera va moybo'yoqda rangtasvir ishlash jarayonini nazariy jihatdan o'rgatish, amaliy jihatdan mustahkamlash - tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish fanining asosiy maqsadi hisoblanadi. Tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish fani tasviriy san'at yo'nalishlarida o'qitiladigan asosiy mutaxassis fanlardan hisoblanadi va ular orasidagi bog'liqlikni ta'minlaydi.

Qo'llanmadan foydalanish jarayonida talabalar: rangtasvir texnikasi usullari, moybo'yoqda ishlash metodlarini amalda qo'llash, rangtasvir asari asl nusxasi yoki illyustratsiyadan nusxa ko'chirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, uyg'unlash davri har xil maktablarga tegishli rassomlarning ishlari bilan tanishish, qadimdan ishlatilib kelinayotgan bo'yoqlar hamda zamonaviy bo'yoq turining o'ziga xos xususiyatlarini bilish, moybo'yoqda rangtasvir ishlash bosqichlari, bo'yoqlarning bir-biriga ta'siri va mosligini o'rganish, uyg'unlash davri rassomlari rangtasvir uchun foydalangan materiallar tayyorlashining turli usullari haqidagi bilimlarga ega bo'ladi.

Tasviriy san'at asarlarini yaratishda tasviriy san'at texnologiyasining o'rni, tasviriy san'at asarlarini yaratishning texnologik xususiyatlari, milliy va jahon tasviriy san'ati taraqqiyotining rivojlanishi haqida tasavvurga ega bo'ladi.

Kelgusi pedagogik faoliyatlarida zarur bo'ladigan tasviriy san'at texnologiyasi bo'yicha mashg'ulotlar olib borishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay olish, tasviriy san'at asarlaridan nusxa ko'chirish, qadimgi ustalarining rangtasvir asarlarini tahlil qila olish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Rangtasvir texnikasini amalda o'rganish va tasviriy san'at asarlaridan nusxa ko'chirish yo'li bilan talabalar rangtasvir materiallarini qo'llash texnologiyasini o'zlashtiradi.

Rangtasvir texnikasini o'rganishning asosi sifatida "uch qatlamlif" rangtasvir ishlash metodini, tasviriy san'at asarini yaratishdagi g'ramti asosni tayyorlash, kartonlar tayyorlash va rangtasvir asarini yaratishgacha bo'lgan bosqichlarini

¹ Олий таълимнинг давлат стандарти. 5/110800 –*Тасвирий сан'ат ва муҳандислик графикаси* бакалаврият таълим йўналишини битирувчиларга кўйилган умумий талаблар маъмуни

milliyit tomonidan qo'llangan barcha texnik usullardan foydalangan holda o'rganadi.

Shaxsning tarbiyalanishi uchun san'at katta imkoniyatga ega ekanligi haqida ma'lum. Shuningdek, tasviriy san'at va nusxa ko'chirish fani ham talabning ma'naviy va axloqiy tarbiyasida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Uning estetik ehtiyojlarini qondirib madaniyatini yuksaltiradi. Bu fan faqat rassomning ish usulini emas, balki, asarni tahlil qilish orqali ong sohasida o'zgariblar, yuz berishi natijasida inson shaxsiyati tarbiyalanadi. O'lam go'zalliklarini ko'rish, dunyog'arshining shakllanishi uchun ma'lum orientatsiya beradi. U shaxsning estetik rivojlanishiga yordam beradi.

Har qanday ijodiy asar o'ziga nisbatan bizdagi javob hissini uyg'otadi, talabalarimizga keng va ko'plomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bu holatni B.M. Remenskiy shunday ta'riflaydi. "Kishi har safar asarga qayta-qayta tikilgan sari bu asar mazmuniga bog'lanib yana va yana uning ichiga sho'ng'ib ketadi. Shu bilan u yoki bu asardagi "muallif qalbi kechimmalari" bilan hamohang ravishda, tanqidlangan voqealar ta'sirida quvonch yoki hayrat, ajablanish yoki nafrat, sezzish, ahvovat, jirkanish hissini tuyadi".

Tasviriy san'at asari bilan yaqindan tanishish, undan estetik ta'sirlanish uzoq vaqt yondda qoladi hamda kishini ma'naviy yetuk yoki estetik rivojlangan shaxsga aylantiradi. Inson ham san'at va ham hayotdagi go'zalliklarni parallel ko'rish, his qilish va tushunishni o'rganigandagina san'atning tarbiyaviy ahamiyati kuchli bo'ladi.

Ijodiy asarlarni tahlil qilish orqali hayotiy voqealar mazmuni bo'lgan hayajonlanish va zavqlanish kabi hissiyotlar talabalarni atrof olamga sinchiklab nazar solishga o'rnatadi hamda ularda voqealarga nisbatan hamdardlik, yomonlikdan nafratlanish tuyg'usi paydo bo'ladi. Insonda san'at va hayotda mazmun va shaklning mukammalligi yoki nomukammalligi, umumiyligi yoki qarama-qarshiligini his qilish va uni baholay olish qobiliyatlari rivojlanib badiiy diqqat shakllanadi.

Estetik tarbiyada san'atning muhimligiga shubha yo'q, chunki u estetik ta'limning mazmunini tashkil etadi. Tarbiya vositasi sifatida "Inson ijodiy to'plam asosida ma'naviy boylik to'plashga yo'naltirilgan"ligi san'atning o'ziga xos xususiyati sanaladi. O'rganilayotgan turli badiiy asarlar orqali talabalar dunyoning tobora rivojlanib borayotgan jamiyat va tabiatdagi o'zgarishlarga olibdan o'zlarining estetik munosabatlarini bildirishadi. Olamni anglab yetish uchun bunday tasviriy san'at asarlari ulkan ma'lumotlar manbai hisoblanadi.

Badiiy tarbiyasiz talabaning hayoti va umumiy faoliyatida estetik tarbiya to'liqlas va natijasiz bo'lib qolaveradi chunki insondagi hayotni yaxlitilikda anglash va his qilish qobiliyatlarini tarbiyalash faqat san'atiga tegishlidir.

I. RANGTASVIR ISHLASHNING NAZARIY ASOSLARI

"Tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish" fani bo'yicha amaliy vazifalar san'at bilan uzluksiz bog'langan nazariy ilmiy bilimlarni amalda qo'llay olish ko'nikmalariga ega bo'lishi asosiga quriladi. Tasvirlashda rangtasvirning nazariy asoslarini tizimli va bosqichma-bosqich o'rganish tasviriy san'atni muvaffaqiyatli o'zlashtirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Boshlovchi rassom faqat kasbiy mahoratning mustahkam nazariy asosiga tayanib, yetuk tajribasini amalda bajarib o'rganagan holdagina amaliy ko'nikmalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishi va mustaqil ijod bilan shug'ullanishi mumkin.

O'quv jarayonida avvalo tus va rang nisbatlari qonuniyatlari va ularni aniqlash metodikasi, hamda rangshunoslik va optika qonunlari, perspektiva va plastik anatomiya, rangtasvir texnikasi va texnologiyasi, idrok qilish va tekislikda hajmini, materiallikni va tasvirlanayotgan buyumning fazoviylik sifatlarini ifodalash, tasvirga tus va rang jihatidan yaxitlik va umumiylikni bera olish ko'nikmalarini o'zlashtirishlari lozim. Aynan shu matak va ko'nikmalar rangtasvirni o'rganishning nazariy asoslari mazmunini tashkil etishi zarur.

Dasturda belgilangan kursni o'zlashtirish natijasida boshlovchi rassomlar mustaqil ishlashlari uchun zarur bo'ladigan tasvirlash asoslar bo'yicha mustahkam bilimga ega bo'lishlari talab etiladi.

Ranglar haqida umumiy tushuncha

Tabiatda har doim ba'zi buyumlar yorug'lik nurini yutadi, ba'zilari esa qaytaradi. Quyosh nurini butunlay qaytargan buyumlar oq yoki kulrang tusda, spektrdagi nurning batamom so'nishida esa qora rangda qabul qilinadi. Bo'lg'usi rassomlar uchun yana shuni bilib qo'yish foydaliki, yorug' kunda mashq qilgan ko'z rangning 180 tusini, to'qligining 10 pog'onasini farqlay oladi. Tafakkuri kamol topgan inson ko'zi rang tuslardan taxminan 360 tasini farqlay oladi.

Ranglar tusiga ega bo'lmagan va bir-biridan faqat och-to'qlig'i bilan farqlanadigan oq, kulrang va qora ranglar axromatik ranglar deb ataladi. Axromatik ranglar faqat yorqinlik bilan tavsiflanadi. Yorqinlik bo'yicha farqlar ba'zi ranglarning ochroq, ba'zilarining esa to'qroqligidir. Buyum shakli sirtidagi ranglarning har xil nozik turlanishi, tus o'zgarishlari natijasida ularning hajmini kuzatamiz, bizdan qanday darajadagi uzoqlikda joylashganligini his qilamiz, shu bilan masofa, perspektiva haqida tushunchaga ega bo'lamiz. Buyumlardagi tuslarni ko'rish va ajratish ranglarni aniqlashga qaraganda ancha qiyinroq. Tuslarni yaxshi ajratishga o'rganigan rassom xilma-xil ranglar, ularning och to'qlik darajada turlanishini ko'ra olish, his qilishda qiyinlanmaydi.

Axromatik ranglar xolis ranglar bo'lishiga qaragandan rassomning amaliy ishida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ulardan foydalanish hisobiga rangtasvirida boshqa ranglarning jarangdorligini kuchaytirish yoki pasaytirish

imkoniyatiga ega bo'lamiz. Axromatik ranglarga boshqa ranglarni aralashtirib rangtasvirida kerakli to'yinlanlik va ochlik darajasiga erishishimiz mumkin. Undan tashqari qora rangni boshqa ranglar bilan aralashtirib yangi ranglar hosil qilish mumkin (m.a. sarig' rang aralashtirib yashil rangni hosil qilinadi).

Oq, kulrang va qora ranglardan tashqari - qizil, to'q sarig', sarig', yashil, havo rang (yoki zangori, moviy), ko'k, binafsha (fiol) ranglar va barcha ularning oraliq rang natijasi axromatik ranglar hisoblanadi. Bu ranglarning yorqinligi axromatik rang bo'lgan kulrangdan boshqachaligi bilan farqlanadi va axromatik ranglarga tegishli sifatlar. Uni og'irlilik bilan adashtirmaslik kerak (narsalar, buyumlarning rang sifatlarini).

Agar bir axromatik rangga kulrang qo'shilsa, u xira tortib, och-to'qlig'i o'zgaradi. Ranglar iliq yoki sovuq ranglar bo'lishi mumkin. Axromatik ranglarga nisbatan aksincha, xromatik ranglar bir-biridan bo'yog'ning ranglilik darajasi bilan farqlanadi. Shuningdek naryumort ishlash jarayonida yana qarama-qarshi ranglarga ham duch kelamiz. Har qanday axromatik rang to'q ranglar orasida ochroq ko'rinisha, och ranglar orasida esa to'qlashtirib ko'rinadi. Bu tus kontrastlari deyiladi. Yondagi rang ta'sirida rang tusi o'zgarishi rang kontrasti deyiladi. Spektrdagi ba'zi ranglardagi tus juda to'q, ba'zilari esa juda och ko'rinishda bo'ladir.

Mavjud bo'yog'lar nisbatini ko'p yoki oz miqdorda qo'shib aralashtirish natijasida barcha kerakli tusdagi rang ko'lanlarini hosil qilish mumkin. Bo'yog'lar rangli ranglar tabiatda uchraydigan har bir rang - rang-tusi, och-to'qlig'i va to'yinlanlik kabi uchta asosiy xususiyatga ega. Ranglarni spektrdagi qizil, ko'k, sarig' kabi bironta rangga nisbatan solishtirish natijasida bu ranglarning *rang-tus* sifatini aniqlanadi.

Tusni aniqlashda yo'l qo'yilgan xato noto'g'ri rang berishga olib keladi, shuning uchun tusni to'g'ri idrok qilish rassomning asosiy vazifasi sanaladi. Bundan ham ko'rinib turibdiki rang va tus o'zaro bir-biriga bog'liq tushunchalardir. Rassom uchun asar yaratishda shakl bilan birga mazmunni rangda ifodalash ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birgalikda yaxshi asar yaratish uchun rangtasvirning o'zi yetarli emas (eng yomon san'at asarlari jiddiy kishilar tomonidan yaratilishini esdan chiqarmaslik lozim). San'atda yaxshi g'oya va jiddiy mehnat bu hali yutuq degani emas. Asar yaratish uchun ular muhim hisoblanmaydi.

O'yovni rangda ifodalash ham eng muhimlardan biridir. Inson bajaragan har bir ijodiy ish bu qandaydir darajadagi bir asar. Badiiy asarning o'zi qanday